

Problema romilor: o nouă considerare a relației dintre etnic și modernizare¹

Cătălin Zamfir

Ultimii 12 ani mi-am accentuat credința că este nevoie de a reflecta mai mult asupra conceptelor de etnic și modernizare. Aceste concepte, unele dintre cele mai des invocate în toate programele politice și ideologice de schimbare, cu o dezvoltare oarecum ambiguă, dincolo de aparența de convergență, prezintă evoluții relativ distincte.

Etnicitate. Etnicitate ca matrice de organizare socială are o istoria foarte veche: constituirea comunităților umane relativ izolate, cu limbi, culturi, religii, sisteme de relații sociale proprii. Ele au prezentat o accentuată autonomie și coeziune, cu puternice caracteristici de închidere în sisteme culturale: religii, obiceiuri, limbă, relații familiale, apartenență la sisteme social-economice relativ distincte. Cei care fac parte dintr-o comunitate etnică tind să dezvolte o anumită solidaritate internă și de izolare față de celelalte comunități. Incluziunea unei persoane într-o etnie este acceptată mai ales prin **asimilarea** persoanei în respectiva comunitate, în primul rând prin mijloace culturale și sociale.

Aș putea defini condiția de menținere a unor asemenea sisteme ca fiind în mod special **exclusive/ inclusive**. Ele se mențin doar prin reguli suficient de stricte de menținere a sistemelor cultural-sociale și de diferențiere de celelalte grupuri învecinate.

Creșterea comunitară, impusă de procese mai globale de integrare politică, socială și economică, de accelerare a relațiilor de comunicare, a generat o schimbare importantă în sistemele etnice. Apariția marilor comunități politice și social-economice, supusă altei logici decât cea a etniei tradiționale, a tins să combine sursele etnice comune prin accelerarea comunicării politice, sociale și economice și sociale. Este vorba în mod special de comunitățile care au cunoscut asemenea expansiuni rapide. Datorită proceselor social-economice de creștere a masei comunității, s-a produs un fenomen difuz de păstrare/ diversificare a sistemelor comunitare în care logica etnică s-a combinat cu logici mai globale. După prime faze de extindere a unui sistem etnic omogen la nivelul unor mari comunități - aceeași religie, aceeași limbă, sentiment de apartenență la aceeași comunitate - au apărut inevitabil procese interne de diferențiere, mai ales pe liniamentele tradiționale culturale diferențiatorie: religie, obiceiuri. Excepție oarecum au făcut mai mult marile imperii relativ izolate, poate Japonia sau India, sau cel puțin părți mari din India. Dar și în acestea s-a petrecut un fenomen în care a apărut o tensiune între comunitățile etnice locale și alte comunități etnice care au devenit mai largi, mai puternice și care au tins să se diferențieze în interiorul lor.

¹ Revista de Asistență Socială, nr. 4-5, 2003

Alte comunități largi s-au menținut diferite, în condițiile în care unele grupări etnice, din diferite motive, s-au menținut suficient de diferite. Situația din țările Africane este plină de aceste tipuri de largi sisteme sociale, constituite mai ales pe criterii politice exterioare. Ele au devenit conglomerate etnice, menținând adesea puternice ostilități interioare, incapabile de a crea comunități mai largi cu un minimum de coerență etnică. Când sistemele social-politice nu au prezentat o coerență etnică minimă, ele au tins adesea să genereze puternice conflicte interne, incapabile de soluționat prin mijloacele unei integrări social-economice globale. Situația din fost Yugoslavia este un alt exemplu izbucnit, neașteptat, în plină inimă a Europei. Dar au existat și ale situații complet diferite. SUA este o țară cu resurse etnice extrem de diferite, în continuă diversificare. O logică social-economică și o nouă sinteză culturală mult mai puternice au reușit să creeze o nouă coerență comunitară dincolo de mozaicul etnic incredibil de variat.

România este un caz tip la o altă limită: zonele geografice, cu o largă unitate etnică prestatală, s-au combinat continuu, prin migrații fără întreruperi, izolările geografice diminuându-se rapid. Surse etnice diferite s-au acumulat de multe secole. Unele dintre ele au dat combinații fluide între menținerea unei tradiții-conștiințe de origine etnică distinctă, combinată cu integrarea în comunitatea mai largă românească. Izolarea, mai ales la nivel de sat sau de zonă a menținut o identificare etnică mai ridicată. De asemenea, anumite fluctuații politice au putut crea proiecte de redefinire etnică diferite decât cele actuale.

Este însă clar că organizările sociale complexe generează alte perspective, punând grupările etnice care prin natura lor sunt relativ mai izolate, într-o nouă perspectivă de interacțiune și comunicare.

Este foarte clar că s-a produs o schimbare dramatică între sistemele etnice mari și mici/ între cele globale și cele izolate. Cele izolate au rămas de regulă în cadrul unor sisteme distincte geografice, economice sociale și culturale mai mult sau mai puțin locale și manifestă o capacitate de stabilitate accentuată. Mobilitatea geografică reprezintă un actor puternic de scădere a unei asemenea unități, cu apropierea mai degrabă de tipul de relații din marile conglomeratii sociale. Există însă și excepții, caracterizate mai mult prin izolări social-culturale clare, fără o bază geografică distinctă. Comunitățile etnice largi sunt supuse unei alte logici. Aici intervine o anumită lărgire social-culturală, economică, în care interacțiunea este mult mai intensă. Problema nu este nici de impunere, nici de câștig/ învingere, ci mai mult de masă. O masă culturală și socială mai mare este aceea care multiplică interacțiunea. Masa este aceea care impune un mediu de unificare.

De regulă, o minoritate largă este aceea care impune profilul comunității largi. Cam toate statele-națiuni moderne sunt de acest fel. O comunitate etnică prin lărgire dobândește o anumită incapacitate de a produce excluțiuni și izolări etnice importante, solidaritatea etnică fiind rapid înlocuită de comunicare și deschidere, inclusiv de competiție social-economică nediscriminatorie etnică. Celelalte elemente etnice sunt acceptate, prin acceptarea incluziunii în codurile comune, nu neapărat în cadrul unei culturi etnice comune mai omogene, ca de exemplu religie sau rudenie. De regulă, comunitățile mari devin: multireligioase, multietnice, multisociale ca stil de viață. Gradul de toleranță a mixului cultural, religios și chiar cultural-etnic este în creștere rapidă. Accentul cade mai mult pe un cod cultural comunicațional. Desigur, datorită unor conflicte între națiuni, pot apare, în anumite condiții, exigențe de solidaritate. Dar, deși profiluri etnice comune sunt de natură să ofere o anumită coerență a profilul societății, interesele social-economice și politice globale tind să creeze unități care merg dincolo de identificarea etnică strictă. Coerența societăților

actuale se fundează mai degrabă pe solidarități social-economice mai globale, doar în secundar sprijinindu-se pe patternuri etnice, și acestea tot mai selective. Este clar că sistemele social-economice mari, de tip stat cetățenesc sunt complet altceva decât sistemele etnice mici. Ele sunt mult mai permissive, mai diversificate și guvernate de o multitudine de logici distincte.

Sistemele sociale globale actuale se fundează masiv pe dimensiuni ca: dezvoltare/ integrare economico-socială, solidaritate, coerență și coeziune socială. Instrumentul cel mai important al funcționării eficiente a acestor sisteme este existența unui mijloc comun de comunicare și centralitatea unui interes unitar cetățenesc care oferă fundamentul dezvoltării individuale și colective. Cetățenia devine mult mai importantă decât etnic. Cât timp se va menține distinctivitatea statelor-națiuni, diferențele etnice se vor menține, diminuându-se, în situații de evoluție normală, tot mai mult ostilitățile moștenite de la o istorie tulbură. Liniamentele coerenței și dezvoltării comunitar-cetățenești vor tranșa tot mai rapid rezervele și tensiunile deja artificial moștenite provenite din alte distinctivități culturale.

Este foarte clar că se produce, în cadrul comunităților lărgite, un fel de „creuzetă” („*melting pot*” cum le place americanilor să spună). Nu este important cât de extins/ parțial este el. Dar el este. Pe perioadele lungi de timp, mai ales în perioadele liniștite, fără conflicte interetnice de inspirație de regulă politică, se produce o creștere a omogenizării comunitare a statului-națiune, a unor societăți de tip *cetățenesc*, care nu înseamnă neapărat asimilare etnică, ci ceva mult mai complex. Poate elementul cel mai caracteristic al ultimelor secole ale unei asemenea omogenizare a marilor comunități social-economice este *limba*. Limba nu este în exclusivitate caracteristica al unui sistem cultural-etnic. Ea tinde să devină instrumentul fundamental de comunicare în cadrul unei largi colectivități, care îi conferă acesteia eficiență în interacțiune. Se constituie treptat, nu fără unele reșezări conflictuale, o imagine istoric-culturală de sine a întregii colectivități, cu simboluri comune sau cel puțin larg împărtășite, tradiții și stiluri de viață. În aceste complexe simbolistice comune intră produse cultural-etnice eterogene. În constituirea acestor comunități de tip cetățenesc adesea se combină duble apartenențe: apartenența la societatea globală social-economică, de tip cetățenesc care, de regulă are o anumită *culoare etnică comună*, și apartenențe cultural-etnice mai particulare, care pot fi locale sau chiar transnaționale. Aceste multiple apartenențe trebuie, evident, să fie acceptate și cultivate în toate sensurile.

Europa, o nouă entitate politico-economică și social-cultural ?

Nu este nevoie de a argumenta faptul că Europa nu este o entitate social-culturală și economică nouă care ar trebui de abia acum să fie construită. O istorie de câteva mii de ani a generat un anumit profil cultural-etnic de fond, extrem de activ în anumite perioade. Este foarte clar că extinderea Uniunii Europene, la dimensiunile efective ale Europei, și accelerarea integrării sale va accentua rapid dezvoltarea unei noi entități de tip european, în care grupurile etnice existente își vor redefini relațiile lor reciproce.

Europa va fi însă cu siguranță un experiment excepțional de globalizare social-culturală. În câteva decenii, toate problemele pe care acum le discutăm în acest cadru vor apare cu siguranță într-o perspectivă clar nouă. Si este tot atât de clar că este nevoie de a pune într-o asemenea perspectivă discuțiile actuale.

Nu este locul aici de a analiza pe larg dimensiunile unei asemenea identificări care, repet, nu este nouă ci s-a conturat în secole.

- Pe un fond religios dominant creștin, o toleranță accentuată pentru orice opțiune religioasă. Ca efect al revoluției filozofice accentuate mai ales în secolul XIX, puternice orientări filozofice non-religioase sau marginal religioase.
- Deschidere la comunicare și neizolare între persoane de diferite apartenențe etnice și religioase.
- O largă capacitate de migrațiune individuală mai ales în spațiul european și de integrare prin migrațiune nu în grupuri de origine, ci într-un context social mai general, perceput a fi european, inclusiv prin amestec individual cu populațiile locale.
- Voință puternică spre modernizare, în sisteme cu productivitate crescută, de intrare în interacțiuni sociale, economice, culturale cu tente mai largi europene/ universale.

Modernizare și apartenență etnică

În mod special analiza problemei romilor trebuie să fie pusă în perspectiva mai largă, valabilă pentru toate comunitățile: cea a modernizării și dezvoltării.

Toate comunitățile europene au parcurs în ultimele secole un proces, în care efortul și speranțele nu au fost complet lipsite de frustrări, de **modernizare**, de adaptare la noi patternuri de viață economică și socială. În acest proces, multe obiceiuri au dispărut. Stresul schimbării a fost imens. Românul de acum nu mai seamănă cu românul din secolul XIX. Si ar fi absurd să pretindă de la o istorie globalizată, competitivă și în schimbare să-i respecte tabieturile trecute. Românul trebuie să devină modern și competitiv. Romii au fost victimele unui proces de blocare a procesului lor de modernizare: au fost ținuți îndelung la o margine a procesului în care mulți dintre ei au fost obligați să supraviețuiască mizând excesiv nu pe resursele schimbării, ci mai mult pe cele ale supraviețuirii prin reînvierea, mai mult sau mai puțin, a mijloacelor marginale generate de o istorie negativă.

Modernizarea nu înseamnă asimilare. Ea înseamnă în primul rând schimbare, dezvoltare la noi contexte sociale, culturale, economice, tehnologice și politice. Definitiv în acest fel, problema romilor în România, dar nu numai de aici, este în primul rând cea a accelerării înscrierii în trendul de dezvoltare modernă. De dezvoltare a capacităților de a deveni competitivi și eficienți într-o lume în schimbare. În secundar, asumarea unui profil etnic, practicarea și dezvoltarea unei culturi proprii este esențial un drept care trebuie garantat cu fermitate și sprijinit, dar nu aceasta este soluția de primară. Asumarea unei afiliere etnice și dezvoltarea unei culturi proprii este primar libertatea și responsabilitatea proprie. Responsabilitatea celorlalți este mai degrabă suportul pentru dezvoltare, pentru accesul la bunurile și serviciile unei societăți civilizate, a dezvoltării capacităților de a dezvolta o viață prosperă și eficace într-un mediu social-economic activ, în mod special în contextul comun al Europei.

Este foarte clar că aici suntem în fața a două tendințe diferite, complementare. Modernizare înseamnă dezvoltarea capacităților persoanelor, comunităților de a se înscrie într-un proces de lărgire a accesului la resursele sociale, economice, comunicaționale și politice ale comunității. Aceste patru forme de acces sunt esențiale. Un asemenea acces multiplu nu poate fi asigurat doar prin drepturi și suporturi de tip etnic. Asemenea drepturi trebuie masiv să fie dublate de capacități, recunoscute și validate în procesul de cooperare și de schimb colectiv. Un grup care nu intră într-un sistem competitiv de schimb de resurse rămâne, după primele gesturi

normale de bunăvoință, marginală. Modernizarea, înțeleasă ca proces global de schimb de activități și contribuții devine valoarea centrală. Modernizarea este marele corector al inegalităților și discriminărilor. Suportul pentru grupurile etnice tradiționale, care nu reușesc să facă pasul decisiv spre înscrierea într-un sistem de cooperare global începe să se erodeze ca suport motivațional. Societățile moderne europene, supuse și ele unui stres competițional tot mai puternic extern, suportă greu grupuri care supraviețuiesc din resurse marginale, din transfer de resurse de la ceilalți; cu atât mai mult strategii e viață care disturbă noile logici și aranjamente sociale și culturale. Doar evoluții etnice integrate în sistemul colectiv al modernizării sunt sustenabile. Din această perspectivă, ultimele evoluții europene trimit un mesaj foarte clar: modernizarea în stil european este mijlocul esențial al eliminării sărăciei, excluziunii, discriminărilor de tot felul, inclusiv al promovării etnice.

Modernizarea nu exclude dezvoltarea etnică, dar nici nu o presupune în mod neapărat. Modernizarea duce inevitabil pe de o parte la schimbări dramatice în profilul etnic. Ea este mai degrabă o probă a capacității de menținere a profilului etnic. Sunt comunități etnice care au dispărut sau sunt în proces de dispariție sau cel puțin de marginalizare, nereușind să se adapteze la contexte globale, dinamice, de schimbare. Este nostalgic să observăm cum limbile se schimbă, cum muzica, dansul, portul se modifică. Oamenii se deplasează dintr-un loc în altul își schimbă habitatul și tipul de profesii. Acest lucru este inevitabil și generează adesea nostalgii.

Istoria însăși se schimbă. Istoria nu este o istorie a unei comunități etnice întărită de evenimentele trecute. Ea este istoria evoluției unui popor printre alte popoare, modificându-se odată cu istoria celorlalte popoare. Ostilități de veacuri se disipează și imagini ale propriei ființe trecute și a vecinilor trecuți suferă schimbări continue. Istoria unei țări membre a UE va arăta inevitabil diferită de istoria de sine a unei țări angajate de secole în lupte cu vecinii săi.

Modernizarea și globalizarea modifică profilul și poziția reciprocă a etniilor.

Etniile consolidate de-a lungul multor secole de succes în procesul lor de modernizare suferă procese de volatilizare în apartenențe mai largi. Statul cetățesc nu este o nouă etnie în sensul tradițional: etnia devenită dominantă, care a înghițit pe cele minoritare și le-a suprimat, ci o nouă configurație care, deși se poate funda pe multe diferențe – religii, limbi materne (etnice), obiceiuri, tradiții – au și multe solidarități provenite din conviețuiri, interacțiuni sociale și solidarități economice și politice mult mai largi care creează o apartenență civică. Este poate puțin riscant de spus, dar pot avansa ipoteza că o etnie dominantă este mai degrabă o matrice lingvistică indispensabilă pentru o comunicare eficientă, dar și o sursă de identificare mai generală, nu prioritar etnică, ci mai degrabă comunitară, cetățenească. Țigani, care s-au jertfit pe câmpul de luptă al diferitelor războaie ale trecutului României, nu au făcut-o nici pentru că au fost forțați și nici prin trădarea unei identificări etnice diferite, ci motivați de un sentiment profund de solidaritate cu populația în care au trăit de secole și cu care au sperat că vor împărtăși o soartă comună. Când țigani spun că sunt români nu își reneagă o sursă etnică proprie, ci afirmă o identitate complementară liber asumată.

În fine, cred că ar trebui să vorbim și de un nou tip de identificare umană. Etnia, zona geografică, cetățenia, familia sunt diferite tipuri de identificare umană. În diferitele cete ale istoriei trecute s-au lansat tipuri noi de identificări umane, unele de universaliste. Creștinismul este o asemenea identificare universală. Creștinii nu sunt nici evrei, nici greci, nici romani; nici mai târziu negri sau chinezi; ci creștini. Poporul român, și nu este în nici un caz singular, este rezultatul sintezei mult mai multor surse etnice: daci, romani, și ei o imensă amestecătură uriașe de popoare devenite membre

ai unui mare imperiu. Românii, timp de secole au fost amestecul a populații cu surse etnice foarte diferite. Unele dintre ele și-au pierdut limba, obiceiurile. Unele nume s-au păstrat. Această evoluție nu a fost rezultatul unui activități intenționate de asimilare, ci un proces mult mai amplu în care o limbă – cea mai larg răspândită – și un mod de viață, o solidaritate și o soartă comună i-a unită, fără a exista vreun sentiment de forțare. Unele segmente și-au păstrat o identitate mai distinctă, altele nu. Orașul a devenit el însuși un „creuzet” uriaș care a accelerat creerea unor noi entități, mult mai diversificate intern, în care multe comunalități au fost relativizate și o mult mai mare diversitate, extrem de volatilă, s-a afirmat. Poporul-națiune este produsul orașului și cu greu el va fi reomogenizat. O anumită izolare istorică, mai mult sau mai puțin productivă, au făcut ca unele state-națiune să evolueze mai coeziv cultural. Altele, săpate de vânturile mai puternice ale interacțiunii istorice, nu neapărat mai puțin productive din acest punct de vedere, de migrații continui și intense au devenit mult mai mobile și mai diversificate.

Circulația persoanelor se intensifică, identitățile mai largi modificându-se, iar izolarile și excluziunile devin mai laxe. Căsătoria între persoane devine tot mai importantă și nu mai creează dramele pe care etniile solidificate și exclusiviste le generau.

O concluzie trebuie formulată în mod clar. De cel puțin 2 mii de ani a existat mereu o multitudini ale identificărilor. Cea etnică este o sursă istorică importantă. Cea a statelor-cetățenești, tot mai puternică. Accentuarea migrațiilor care în ultimul secol a devenit individuală, iar nu colectivă este o sursă importantă de modificare a stilurilor de identificare. Ne așteptăm ca în următoarele decenii să se accentueze rapid o nouă identitate: cea europeană, combinată complex cu identificările de origine și cele de localizare actuală. La limită avem o identificare universală cu umanitatea ca atare.

A apărut ideea că de ex. țigani, nu sunt o prolemă în sine. Ci un anumit mod de viață generează o anumită problemă, care distorsionează întregul sistem interpersonal.

Pentru aceasta nu mai sunt importante doar cântecele, meseriile tradiționale pe care nu le cumpără nimeni și meseriile neutilizate. Nici cererea de drepturi, dacă ele nu sunt dublate de posibilități și de argumente de drepturi dublate de contribuții.

Care este problema romilor în România/ Europa actuală ?

Senzația mea este că a defini problema romilor în termeni exclusivi sau predominanți etnici este o eroare, atât din perspectivă istorică, cât mai ales din perspectiva viitorului.

Fără doar și poate romii sunt o populație cu un profil etnic relativ distinct: au (se pare că nici măcar majoritatea lor) o limbă comună, o parte dintre ei au anumite caracteristici fizice specifice (nu excesiv de pregnante), prezintă anumite obiceiuri care, mai ales în percepția „altora” sunt caracteristice, deși mulți romi nu au nici o legătură cu ele, fac parte (iarăși nu toți) din anumite „neamuri” cu solidarități proprii, obiceiuri și cutume distincte, în fine prezintă (și iarăși nu toți și oricum în diferite grade) conștiința apartenenței la o grupare etnică distinctă; tind să fie tratați de „ceilalți” ca distincți, chiar dacă ei se definesc mai puțin în acești termeni.

Probabil că corectitudinea unei asemenea descrieri este greu de contestat, deși recunosc, pentru amatorii de distincții clare ea este mai degrabă dezamăgitoare.

Dacă noi „ceilalți” ne concentrăm pe tratarea romilor ca o etnie riscăm să producem mai degrabă erori grave, nefăcând decât să vehiculăm tot felul de stereotipuri a căror corectitudine este mai degrabă aproximativă.

Aș propune mai degrabă o altă grilă dimensională a tratării problemei.

1. **Istoric.** Există probe certe că un gros al populației de romi a venit, multe secole în urmă, din zona Indiei. Persistența unor caracteristici fizice o probează suficient. Câți au fost antrenați, pe drum, din alte populații, câți s-au amestecat cu populația din afară, câți din populația exterioară s-au amestecat cu populația de romi definită ca atare este extrem de greu de stabilit și în fapt este prea puțin important. Există de asemenea și unele revigorări de preferințe culturale care par a avea o origine îndepărtată, dar problema este mai degrabă nebulos-intuitivă, decât suficient de certă.

2. **Limba romani** are un profil distinct, suficient de unitar, dar împărțirea ei este doar parțială. Inexistența unei forme scrise a împiedicat dramatic dezvoltarea ei. Eforturile actuale deosebit de notabile pot duce în viitor la acumulări importante. Sunt segmente largi de persoane care se identifică etnic ca romi nu utilizează/ nu cunosc limba și nu este clar dacă în viitor va fi o tendință de asumare a limbii ca o caracteristică neapărat obligatorie.

3. **O cultură a marginalizării economice.** Evoluția spre modernizare a vieții economice a avut la o largă parte a populației de romi o altă caracteristică decât la populațiile tradiționale europene. Acestea au evoluat de la activități economice tradiționale la activități economice moderne care le-au asigurat o creștere relativ constantă a prosperității și o integrare globală într-un mod de viață modern. Aș putea spune că, datorită unui dezavantaj istoric fundamental, populația de romi (și aici am în vedere doar o parte a ei care nu a izbutit să iasă dintr-un ciclu mai degrabă negativ) s-a modernizat dar într-o manieră fundamental dezavantajantă și exclusivizantă. Pornind de la un handicap de marginalizare în societatea tradițională, romii au evoluat în procesul modernizării colective, dar mai conservând handicapurile. O lungă istorie de marginalizare și discriminare, de acces redus la activitățile economice standard și la formarea școlar-profesională a generat o tradiție culturală pe care aș putea risca, cu toată simpatia, dar și conștiința unor posibile erori, predominant negativă. Împinși la marginea societății, supuși unor izolări și discriminări continue, romii au dezvoltat strategii de supraviețuire în sărăcie, în lipsă, în deficit de acces la formele de viață în proces rapid de modernizare. Activitățile economice dezvoltate în contexte moderne de multe segmente ale populației de romi sunt mai degrabă exploatări ineficiente ale marginilor acestei economii, plasate adesea la marginea economiei legale sau chiar dincolo de ea, cu risc ridicat de sustenabilitate și în mod special expuneri masive la sancțiuni sociale. Aceste strategii au oferit resurse de viață, cel mai adesea la nivelul unui minim de supraviețuire, fără a oferi șansa ieșiri din situația de marginalitate. A fost o cultură nu creată de „spiritul creativ al colectivității”, ci o cultură a rezistenței și adaptării la condiții adesea extrem de vitrege. În lucrarea publicată în 1993 împreună cu un larg grup de colegi s-a avansat chiar ipoteza că situațiile sociale negative pentru romi nu au făcut decât să reactiveze tradițiile de supraviețuire în condiții de stres social durabil. Ele sunt specifice unei mari părți de romi, dar nu sunt, cele mai multe dintre ele, acele elemente culturale pe care o populație ar dori să le perpetueze în viitor. În fapt, fiecare grup etnic are asemenea „moșteniri” produse de dezagregare socială, criză, marginalizare pe care dorește să le elimine, iar nu să le includă în cartea de aur a viitorului. Lipsă de resurse economice în conformitate cu o structură modernă de supraviețuire: lipsă de educație, handicap de pregătire profesională, deficit sever de susținere a integrării profesionale. Paralele, lipsa de activitate agricolă și de resurse, a

făcut ca populația de romi să fie plasată între cele două sisteme de producție care pot aduce resurse: agricultura și activități economice non-agricole.

Aici pot fi înscrise și unele dezvoltări tehnologice tradiționale. Ele au putu fi funcționale în anumite condiții social-tehnologice, dar schimbarea contextului le face vetuste. A căuta să reînviorezi multe dintre meșteșugurile tradiționale ale romilor (există desigur excepții importante) reprezintă mai degrabă o pierdere de resurse și mai ales de speranțe.

4. Sărăcia severă a unei mari părți a populației de romi, dublată de numeroase surse de excluziune socială, reprezintă o sursă extrem de importantă de blocaj în procesul relansării economice și a integrării într-o viață modernă.

Nu este vorba doar de deficite de resurse și capacități, dar și de grave procese de dezorganizare socială. Un exemplu dramatic îl reprezintă nivelul ceva mai ridicat de criminalitate, atât produsă din surse proprii (lipsa resurselor proprii), dar și din mecanisme social externe. O anumită lipsa de solidaritate cetățenească în raport cu romii a făcut ca uneori intervenția mecanismelor cetățenești să creeze un dublu mecanism de control: cel cetățenesc, și cel etnic: romii să se descurce, să răspundă unii de alții. Asemenea cazuri de neintervenție în protejarea cetățenească a romilor duc inevitabil la o subordonare a romilor săraci și marginalizați față de mafia internă.

5. Decalajul în tranziția demografică. În populația de români s-a produs o tranziție demografică extrem de rapidă. Scăderea fertilității a făcut ca resursele mici ale familiei să susțină investițiile în copii. Nu același lucru s-a petrecut și în populația de romi. Combinația dintre sărăcie și natalitate mai ridicată a agravat problema integrării social-economice a romilor: lipsa de locuințe, lipsa de domiciliu stabil, lipsa de suport școlar și profesional. Stresul sărăciei a fost parțial compensat de o caracteristică distinctivă a populației de romi: solidaritatea comunitară și mai ales familială. Datorită lipsei de resurse, această solidaritate se plasează mai degrabă la un nivel scăzut, ameliorând capacitatea de a face față situațiilor adverse, dar doar excepțional creșterii capacității de dezvoltare personală.

5. Obiceiurile/ modul de viață. În imaginea colectivă această dimensiune este considerată a fi mai degrabă definitorie. Aici însă există o problemă mult mai complexă decât pare a fi și, luată insuficient de analitic, riscă să producă, mai ales în politica viitoare o imensă cantitate de confuzii și erori.

Există desigur aici un strat de mare interes: muzică, dansuri, simbolistică proprie. Fiecare etnie este caracterizată printr-un folclor propriu care îi conferă o anumită culoare. Lipsa unui sistem scris a împiedicat, în momentul de glorie trecut al folclorului, o sedimentare adecvată, dar o asemenea șansă nu este definitiv pierdută: multe lucruri sunt de făcut și se pot face încă.

Politică de suport pentru populația de romi

Prima parte a anilor '90, în plan european, s-a dezvoltat o politică care a pus în centrul atenției drepturile etnice și în mod special lupta împotriva discriminării în modalitățile ei legale. Un asemenea accent a avut justificarea sa. Romii au fost discriminați din punctul de vedere al drepturilor lor etnice. Etnia, în întreaga Europă, a fost considerată tradițional de rang inferior: recunoașterea colectivă a fost parțială, accesul la formele de manifestare culturală proprie (limbă scrisă, școală, istorie) insuficient susținută. A fost un gest european și național inevitabil și corect pentru câștigarea demnității de sine a unei largi populații europene subiect al unei ignorări discriminatorii de secole.

Problema este însă că eliminarea multor modalități de discriminare prin mecanismele formale nu rezolvă decât cu totul parțial imensul complex de probleme sociale și economice ale unei mari părți a populației, generat de deficitul acumulat de istorie de resurse. Și acest deficit nu face decât să mențină, în ciuda multor bune intenții sursele adânci ale marginalizării și automarginalizării, al discriminării practice în fapt. Există în momentul actual o anumită **discriminare social-etnică**, mult mai dificil de eliminat prin mijloacele buneii intenții colective. Problema crucială a deceniului care urmează este o anumită izolare de piața muncii și de participarea la diferitele forme de participare socială. O anumită izolare de piața muncii și de participarea la diferitele forme de participare socială.

Este nevoie de lansarea unui **nou program de suport pentru populația de romi**. *Ciclul recunoașterii etnice* nu s-a încheiat. Evident. Dar mult mai important este *ciclul modernizării*. Mai importantă decât *depășirea excluziunilor pe teme etnic* este *promovarea incluziunii pe teme umane*. Deficitul acumulat colectiv de capacități este noua provocare în politica de suport. Și înțeleg prin deficit de capacități un larg evantai de condiții: accesul la condiții decente de viață și de locuire, acces la serviciile sociale fundamentale (sănătate, educație, ocupare, asistență socială), acces la o piață **modernă** a muncii. Într-o societate modernă, cea românească, dar și cea europeană, acceptarea populației de romi nu se poate face printr-un simplu pașaport de tip etnic. Ea se face pe baza unui „pașaport” care atestă caracterul de modernitate europeană, de capacitate de a contribui și de a beneficia în mod simetric.